

Anna Tarwacka

O osobach "sui iuris" i "alieni iuris" : 6 tytuł 1 księgi Digestów. Tekst - tłumaczenie - komentarz

Zeszyty Prawnicze 9/1, 319-332

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

TŁUMACZENIA
MONUMENTA AERE PERENNIOIRA

ANNA TARWACKA

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego

O OSOBACH 'SUI IURIS' I 'ALIENI IURIS'
6 TYTUŁ 1 KSIĘGI DIGESTÓW
TEKST – TŁUMACZENIE – KOMENTARZ

Szósty tytuł pierwszej księgi *Digestów* justyniańskich dotyczy problematyki *status familiae*, a zatem stanowi zgodną z systematyką Gaiusa kontynuację tytułu piątego traktującego o kwestii wolności i obywatelstwa. Zamieszczone w tym tytule fragmenty dzieł jurystów dotyczą jednak dość szeroko zakrojonej tematyki. Mowa jest o konstytucjach cesarskich zakazujących srożenia się nad niewolnikami czy o chorych umysłowo. Główny wywód skupia się jednak na pozycji w rodzinie i dotyczy kwestii wejścia pod *patria potestas*, a także jej ustania oraz pozycji *filius familias* w prawie publicznym.

DIGESTA IUSTINIANI AUGUSTI
DE HIS QUI SUI VEL ALIENI IURIS SUNT

D. 1,6,1 (*GAIUS libro primo institutionum*):

pr. De iure personarum alia divisio sequitur, quod quaedam personae sui iuris sunt, quaedam alieno iuri subiectae sunt. videamus itaque de his, quae alieno iuri subiectae sunt: nam si cognoverimus quae istae personae sunt, simul intellegemus quae sui iuris sunt. dispiciamus itaque de his, quae in aliena potestate sunt.

1. Igitur in potestate sunt servi dominorum: quae quidem potestas iuris gentium est: nam apud omnes peraeque gentes animadvertere possumus dominis in servos vitae necisque potestatem fuisse: et quodcumque per servum acquiritur, id domino acquiritur.

2. Sed hoc tempore nullis hominibus, qui sub imperio Romano sunt, licet supra modum et sine causa legibus cognita in servos suos saevire. nam ex constitutione divi Antonini qui sine causa servum suum occiderit, non minus puniri iubetur, quam qui alienum servum occiderit. sed et maior asperitas dominorum eiusdem principis constitutione coercetur.

D. 1,6,2 (*ULPIANUS libro octavo de officio proconsulis*):

Si dominus in servos saevierit vel ad impudicitiam turpemque violationem compellat, quae sint partes praesidis, ex rescripto divi Pii ad Aelium Marcianum proconsulem Baeticae manifestabitur. cuius rescripti verba haec sunt: ‘Dominorum quidem potestatem in suos servos illibatam esse oportet nec cuiquam hominum ius suum detrahi: sed dominorum interest, ne auxilium contra saevitiam vel famem vel intolerabilem iniuriam denegetur his qui iuste deprecantur. ideoque cognosce de querellis eorum, qui ex familia Iulii Sabini ad statuam confugerunt, et si vel durius habitos quam aequum est vel infami iniuria affectos cognoveris, veniri iube ita, ut in potestate domini non revertantur. qui si meae constitutioni fraudem fecerit, sciet me admissum severius executurum’. divus etiam Hadrianus Umbricium quandam matronam in quinquennium relegavit, quod ex levissimis causis ancillas atrocissime tractasset.

DIGESTA JUSTYNIAŃSKIE
O OSOBACH 'SUI IURIS' I 'ALIENI IURIS'

D. 1,6,1 (GAIUS w księdze pierwszej *Institucji*):

pr. Dalej następuje kolejny podział w ramach prawa osobowego, jako że niektóre osoby są *sui iuris*, inne natomiast podlegają cudzej władzy. Zajmiemy się zatem tymi, którzy podlegają cudzej władzy: kiedy bowiem dowiemy się, kim są te osoby, zrozumiemy równocześnie, kim są osoby *sui iuris*. Zajmiemy się zatem tymi, którzy są pod czyjąś władzą.

1. Otóż niewolnicy znajdują się pod władzą właściciela (która to władza wywodzi się z prawa narodów: możemy bowiem dostrzec, że jednakowo u wszystkich ludów istnieje władza życia i śmierci wobec niewolników) i cokolwiek niewolnik nabędzie, nabywa dla swojego właściciela.

2. W czasach obecnych żadnym ludziom, którzy podlegają panowaniu rzymskiemu, nie wolno jednak ponad miarę i bez uznanej w ustawach przyczyny srożyć się nad niewolnikami. Na mocy konstytucji boskiego Antonina ten, kto zabił swojego niewolnika bez przyczyny, ma bowiem podlegać nie mniejszej karze niż ten, kto zabił niewolnika cudzego. Również zbyt wielkie okrucieństwo właściciela jest karane na mocy tej konstytucji cesarskiej.

D. 1,6,2 (ULPIAN w księdze ósmej *O urzędzie prokonsula*):

Z reskryptu boskiego Piusa do Aeliusa Marcianusa prokonsula Betyki okaże się, jakie są obowiązki namiestnika, jeśli pan znęca się nad niewolnikami albo zmusza ich do nieobyczajności i haniebnego zdróżenia: „Władza panów nad ich niewolnikami powinna być nieuszczuplona i nie należy nikomu odbierać jego prawa. Ale w interesie właściciela leży, aby tym, którzy słusznie proszą, nie odmawiano pomocy w przypadku okrucieństwa lub głodzenia, lub niedopuszczalnej niesprawiedliwości. Rozpatrz zatem sprawę tych z domostwa Iuliusa Sabinusa, którzy schronili się przy pomniku i, jeśli stwierdzisz, że albo traktowano ich bardziej srogo niż jest słuszne, albo, że zostali dotknięci haniebną zniewagą, nakaż ich sprzedać tak, aby nie wrócili pod władzę pana. Jeśli ktoś będzie działał wbrew mojej konstytucji, niech wie, że ukaram go srożej.” Natomiast boski Hadrian relegował na pięć lat pewną matronę Umbricję, ponieważ z najbliższych powodów niezwykle okrutnie postępowała ze swoimi niewolnicami.

D. 1,6,3 (*GAIUS libro primo institutionum*):

Item in potestate nostra sunt liberi nostri, quos ex iustis nuptiis procreaverimus: quod ius proprium civium Romanorum est.

D.1,6,4 (*ULPIANUS libro primo institutionum*):

Nam civium Romanorum quidam sunt patres familiarum, alii filii familiarum, quaedam matres familiarum, quaedam filiae familiarum. patres familiarum sunt, qui sunt suae potestatis sive puberes sive impubes: simili modo matres familiarum; filii familiarum et filiae, quae sunt in aliena potestate. nam qui ex me et uxore mea nascitur, in mea potestate est: item qui ex filio meo et uxore eius nascitur, id est nepos meus et neptis, aequae in mea sunt potestate, et pronepos et proneptis et deinceps ceteri.

D. 1,6,5 (*ULPIANUS libro trigensimo sexto ad Sabinum*):

Nepotes ex filio mortuo avo reccidere solent in filii potestatem, hoc est patris sui: simili modo et pronepotes et deinceps vel in filii potestatem, si vivit et in familia mansit, vel in eius parentis, qui ante eos in potestate est. et hoc non tantum in naturalibus, verum in adoptivis quoque iuris est.

D. 1,6,6 (*ULPIANUS libro nono ad Sabinum*):

Filium eum definimus, qui ex viro et uxore eius nascitur. sed si fingamus afuisse maritum verbi gratia per decennium, reversum anniculum invenisse in domo sua, placet nobis Iuliani sententia hunc non esse mariti filium. non tamen ferendum Iulianus ait eum, qui cum uxore sua adsidue moratus nolit filium agnoscere quasi non suum. sed mihi videtur, quod et Scaevola probat, si constet maritum aliquamdiu cum uxore non concubuisse infirmitate interveniente vel alia causa, vel si ea valetudine pater familias fuit, ut generare non possit, hunc, qui in domo natus est, licet vicinis scientibus, filium non esse.

D. 1,6,3 (GAIUS w księdze pierwszej *Instytucji*):

Tak samo pod naszą władzą znajdują się nasze dzieci, które spłodziliśmy z prawnego związku (*ex iustis nuptiis*): które to prawo jest swoiste dla obywateli rzymskich.

D. 1,6,4 (ULPIAN w księdze pierwszej *Instytucji*):

Spośród obywateli rzymskich jedni są bowiem ojcami rodzin, inni synami rodzin, inne są matkami rodzin, a inne córkami rodzin. Ojcami rodzin (*patres familias*) są [mężczyźni] *sui iuris*, czy to dojrzały, czy to niedojrzały. W podobny sposób [określa się] matki rodzin (*matres familias*). Synami (*filii familias*) i córkami rodzin (*filiae familias*) są ci, którzy znajdują się pod czyjąś władzą. Ten bowiem, kto urodzi się ze mnie i mojej żony, jest pod moja władzą. W podobny sposób ten, kto narodzi się z mojego syna i jego żony, jest pod moja władzą, to znaczy wnuczek i wnuczka są na równi pod moja władzą, jak również prawnuk i prawnuczka i po kolei następni.

D. 1,6,5 (ULPIAN w księdze 36 *Komentarza do dzieł Sabinusa*):

Wnuki [zrodzone] z syna po śmierci dziadka zwykle przechodzą pod władzę syna, czyli swego ojca. W podobny sposób i prawnuki, i kolejni wchodzi albo pod władzę syna, jeśli żyje i pozostaje w rodzinie, albo pod władzę tego przodka, który przed nimi znajdował się pod władzą. I ten przepis dotyczy nie tylko naturalnych [zstępnych], ale i przysposobionych.

D. 1,6,6 (ULPIAN w księdze dziewiątej *Komentarza do dzieł Sabinusa*):

Synem określamy tego, który rodzi się z męża i żony. Ale – jeśli przyjmujemy, że męża nie było na przykład przez dziesięć lat, a kiedy wrócił, zastał w domu roczniaka – powinniśmy uznać opinię Iuliana, że nie jest on synem męża. Iulianus powiada jednak, że nie należy przyznać racji temu, kto stale współżyjąc ze swoją żoną nie chce uznać syna, jakby nie był on jego. Mnie natomiast wydaje się, co przyjmuje także Scaevola, że – jeśli wiadomo, iż mąż nie współżył z żoną z powodu choroby lub innej przyczyny, albo też *pater familias* cierpiał na taką przypadłość, iż nie mógł płodzić – ten, który urodził się w domu, nie jest synem, byleby tylko wiedzieli o tym sąsiedzi.

D. 1,6,7 (*ULPIANUS libro vicensimo quinto ad Sabinum*):

Si qua poena pater fuerit affectus, ut vel civitatem amittat vel servus poenae efficiatur, sine dubio nepos filii loco succedit.

D. 1,6,8 (*ULPIANUS libro vicensimo sexto ad Sabinum*):

pr. Patre furioso liberi nihilominus in patris sui potestate sunt: idem et in omnibus est parentibus, qui habent liberos in potestate. nam cum ius potestatis moribus sit receptum nec possit desinere quis habere in potestate, nisi exierint liberi quibus casibus solent, nequaquam dubitandum est remanere eos in potestate. quare non solum eos liberos in potestate habebit, quos ante furorem genuit, verum et si qui ante furorem concepti in furore editi sunt. sed et si in furore agente eo uxor concipiat, videndum an in potestate eius nascatur filius: nam furiosus licet uxorem ducere non possit, retinere tamen matrimonium potest: quod cum ita se habeat, in potestate filium habebit. proinde et si furiosa sit uxor, ex ea ante conceptus in potestate nascetur: sed et in furore eius conceptus ab eo qui non furebat sine dubio in potestate nascetur, quia retinetur matrimonium. sed et si ambo in furore agant et uxor et maritus et tunc concipiat, partus in potestate patris nascetur, quasi voluntatis reliquiis in furiosis manentibus: nam cum consistat matrimonium altero furente, consistet et utroque.

1. Adeo autem retinet ius potestatis pater furiosus, ut et adquiratur illi commodum eius, quod filius adquisivit.

D. 1,6,9 (*POMPONIUS libro sexto decimo ad Quintum Mucium*):

Filius familias in publicis causis loco patris familias habetur, veluti ut magistratum gerat, ut tutor detur.

D. 1,6,7 (ULPIAN w księdze 25 *Komentarza do dzieł Sabinusa*):

Jeśli ojciec został dotknięty jakąś karą, tak że utracił obywatelstwo albo stał się niewolnikiem w wyniku kary, nie ma wątpliwości, że wnuk wstępuje w miejsce syna.

D. 1,6,8 (ULPIAN w księdze 26 *Komentarza do dzieł Sabinusa*):

pr. Jeśli ojciec jest chory umysłowo, dzieci mimo wszystko znajdują się pod jego władzą. Tak samo jest w przypadku wszystkich wstępnych, którzy mają pod władzą zstępnych. Ponieważ, skoro prawo władzy zostało zaczerpnięte ze zwyczajów i nikt nie może przestać mieć kogoś pod władzą, to chyba że dzieci wyjdą spod niej w jeden z przewidzianych sposobów, nie należy wątpić, że pozostają one pod władzą. Dlatego nie tylko będzie miał pod władzą te dzieci, które urodziły się przed popadnięciem w chorobę umysłową, ale również te, które zostały poczęte przed popadnięciem w chorobę, a narodzone po nim. Ale jeśli żona zajdzie w ciążę wskutek stosunku odbytego podczas choroby umysłowej [męża], należy rozważyć, czy syn narodzi się pod władzą: chory umysłowo nie może bowiem pojąć żony, może natomiast utrzymać związek małżeński. Skoro zatem tak się sprawy mają, będzie miał syna pod władzą. Tak samo i jeśli żona jest chora umysłowo, a wcześniej został z niej poczęty syn, urodzi się on pod władzą. Lecz również jeśli został poczęty w czasie jej choroby umysłowej przez mężczyznę, który nie był chory, bez wątpienia rodzi się pod władzą, ponieważ nadal trwa małżeństwo. Jeśli natomiast oboje, i mąż, i żona, działaliby w czasie choroby umysłowej i wtedy zostałyby poczęte, dziecko rodzi się pod władzą ojca, jakby ze względu na resztki woli pozostające w chorych umysłowo: ponieważ skoro małżeństwo trwa bez względu na chorobę umysłową jednej ze stron, trwa również w przypadku choroby obydwójga małżonków.

1. A zatem chory umysłowo ojciec zatrzymuje prawo władzy, tak że przypadają mu korzyści, które nabył syn.

D. 1,6,9 (POMPONIUS w księdze szesnastej *Komentarza do dzieł Quintusa Muciusa*):

Filius familias jest traktowany w sprawach publicznych jak ojciec, na przykład kiedy sprawuje urząd albo zostaje wyznaczony na tutora.

D. 1,6,10 (*ULPIANUS libro quarto ad legem Iuliam et Papiam*):

Si iudex nutrirī vel ali oportere pronuntiaverit, dicendum est de veritate quaerendum, filius sit an non: neque enim alimentorum causa veritati facit praeiudicium.

D. 1,6,11 (*MODESTINUS libro primo pandectarum*):

Inviti filii naturales vel emancipati non rediguntur in patriam potestatem.

D. 1,6,10 (ULPIAN w księdze czwartej *Komentarza do lex Iulia et Papia*):

Jeśli sędzia orzeknie, że należy żywić bądź utrzymywać [ojca], należy powiedzieć, że trzeba ustalić, czy jest synem, czy nie. W sprawach alimentacyjnych nie domniemuje się bowiem prawdziwości [ojcostwa].

D. 1,6,11 (MODESTYN w księdze pierwszej *Pandektów*):

Nieuznane dzieci pozamałżeńskie lub emancypowane nie wchodzi pod władzę ojcowską.

KOMENTARZ

Ad D. 1,6,1

Fragment ten pokrywa się z G. 1,48 oraz G. 1,50-53. Poza nielicznymi różnicami czysto redakcyjnymi, kompilatorzy zmienili treść G. 1,53: *Sed hoc tempore neque civibus Romanis nec ullis aliis hominibus, qui sub imperio populi Romani sunt...* na: *Sed hoc tempore nullis hominibus, qui sub imperio Romano sunt....* Interpolacja ta wynika ze zmiany statusu wolnych mieszkańców państwa rzymskiego, która nastąpiła po wydaniu w 212 roku n.e. *Constitutionis Antoninianae*. Na mocy tego edyktu uzyskali oni obywatelstwo rzymskie, a zatem Gaiusowy podział na obywateli i innych ludzi podległych rzymskiemu panowaniu stracił rację bytu. Zastąpienie w tym samym fragmencie sformułowania *imperium populi Romani* na *imperium Romanum* ma natomiast związek z różnicą ustrojową. Dominat nie dopuszczał, w przeciwieństwie do kryjącego się za republikańską fasadą pryncypatu, udziału ludu w sprawowaniu władzy. W tekście Gaiusa cesarz Antoninus został określony jako *sacratissimus imperator*, w *Digestach* natomiast figuruje jako *divus*. Wynika to z faktu, że Gaius pisał o cesarzu aktualnie panującym, a tytuł *divus* przysługiwał jedynie władcem zmarłym.

Wspomniana przez Gaiusa konstytucja Antonina Piusa (lata panowania: 138-161) nakładała na właściciela taką sankcję za zabicie własnego niewolnika bez przyczyny, jaka groziła za zabicie cudzego. Rodzaj tej sankcji budzi wiele wątpliwości. Na mocy pierwszego rozdziału *legis Aquiliae* pozwany podlegał karze prywatnej w wysokości najwyższej wartości zabitego niewolnika w ciągu ostatniego roku. Twórcza interpretacja jurystów i działalność pretora pozwalały przy wycenie szkody wziąć pod uwagę nie tylko *damnum emergens*, ale i *lucrum cessans*. Karę taką pozwany płacił jednak na rzecz powoda. W opisanym przypadku stanowi to pewien problem. Gdyby jednak przyjąć, że w takiej sytuacji właściciel odpowiadał tak jak za zabicie *servus publicus*, można by założyć, że kara prywatna płacona była na rzecz skarbu państwa.

Istnieje jeszcze inna możliwość wynikająca z założenia, że uchwalona na wniosek Sulli w 81 roku p.n.e. *lex Cornelia de sicariis et veneficis* penalizowała zabicie niewolnika. W takiej sytuacji właściciel podlegałby sankcji karnej – zapewne nawet karze śmierci. Teza ta opiera się na założeniu, że znajdujące się w tekście ustawy sformułowanie *qui hominem occiderit* (por. D. 48,8,1pr) odnosi się wyłącznie do niewolników. Twierdzenie takie jest jednak dość wątpliwe biorąc pod uwagę fakt, że ustawa miała dalej karać tego *quive hominis occidendi furtive faciendi causa cum telo ambulaverit*, a zatem noszenie broni byłoby zakazane jedynie wówczas, gdyby miała ona służyć zabiciu niewolnika lub dokonaniu kradzieży. Gdyby ustawodawca posłużył się raz słowem *homo* w znaczeniu niewolnika, to i za drugim razem należałoby nadać mu to samo znaczenie. Tymczasem *lex Cornelia* służyć miała raczej ochronie obywateli i karaniu zabójców. Rozszerzenie jej dyspozycji na zabicie niewolnika nastąpić mogło dopiero w czasach Hadriana (por. G. 3,213; S.H.A., *Had.*18,7). Już zatem w czasach Antonina Piusa istniałaby możliwość wyboru drogi postępowania karnego, a za zabicie własnego niewolnika groziłaby kara śmierci.

Ad D. 1,6,2

Aelius Marcianus był prokonsulem w prowincji Hispania Baetica w okresie panowania Antonina Piusa. Ulpian przytoczył skierowany do niego reskrypt cesarza dotyczący przypadku schronienia się pod posągiem cesarza niewolników Iuliusa Sabinusa szukających tam azylu. Antoninus Pius nakazał, aby – w przypadku nadmiernego okrucieństwa – namiestnik dopilnował sprzedaży niewolników oraz tego, aby nie powrócili oni nigdy do majątku dawnego właściciela. Chodzi tu o dołączane do umowy kupna sprzedaży *pactum de retroemendo* będące próbą działania *in fraudem legis*. Za złamanie tego zakazu cesarz przewidział surowe kary. W drugiej części tekstu Ulpian opisał wcześniejszy dekret Hadriana (lata panowania: 117-138), na mocy którego matronę znęcającą się okrutnie nad niewolnicami cesarz skazał na pięcioletnią relegację. Jest to przykład zastosowania sankcji karnej, wprowadzony najwyraźniej wyjątkowo ze względu na skalę tego procederu. Relegacja była najłagodniejszą formą wygnania nie powo-

dującą uszczuplenia praw obywatelskich ani majątkowych. Wydaje się zatem, że polityka cesarzy konsekwentnie dążyła do ograniczenia uprawnień właścicieli. Zbytne okrucieństwo mogło mieć bowiem skutki godzące w interesy państwa, a mianowicie prowadzić do buntów i powstań.

Ad D. 1,6,3

Prawo rzymskie przyjmowało domniemanie ojcostwa męża matki, jeśli rodzice znajdowali się w *iustum matrimonium*. Nie było konieczne uznanie dzieci przez ojca, czego wymagano w innych prawodawstwach świata starożytnego.

Ad D. 1,6,4

Patria potestas rozciągała się zarówno na dzieci, jak i dalszych zstępnych krewnych agnacyjnych.

Ad D. 1,6,5

Po śmierci *pater familias* osobami *sui iuris* stawały się jedynie osoby z kręgu *sui heredes*, czyli dzieci, żona znajdująca się pod *manus* lub wnuki po zmarłych dzieciach. Dalsi zstępni agnacyjni pozostawali pod władzą nowego *pater familias*.

Ad D. 1,6,6

Domniemanie ojcostwa męża matki w przypadku *iustum matrimonium* można było obalić przeciwdowodem. Wieloletnia nieobecność męża stanowiła jak najbardziej powód uniemożliwiający wejście dziecka pod *patria potestas*. Mąż nie mógł natomiast wyprzeć się ojcostwa w przypadku istnienia pożycia małżeńskiego. Jedynie czasowa choroba lub trwała *impotentia generandi* mogły doprowadzić do zaprzeczenia ojcostwa, ale tylko wówczas, gdy był to znany fakt i mogli go potwierdzić świadkowie.

Ad D. 1,6,7

Ustanie *patria potestas* spowodowane być mogło *capitis deminutio maxima* lub *media*. Wtedy również następowało przesunięcie w hierarchii: dotychczasowy *filius familias* stawał się zwierzchnikiem familij-

nym, a wnuki zajmowały miejsce dzieci. Jedynie w przypadku dostania się ojca do niewoli u wrogów, *patria potestas* ulegała niejako zawieszeniu, ponieważ z w razie powrotu ojciec odzyskiwał ją na mocy *ius postliminii*.

Ad D. 1,6,8

Choroba umysłowa była przesłanką wpływającą na zdolność do czynności prawnych, a nie zdolność prawną. *Furiosus* zachowywał zatem *patria potestas*. Przyjmowano również, że jego małżeństwo nie ulegało zerwaniu. Dlatego też również dzieci zrodzone w trakcie choroby jednego lub obojga spośród małżonków rodziły się jako osoby *alieni iuris* i nabyte przez nie korzyści zasilały majątek *pater familias*.

Ad D. 1,6,9

Status familiae decydował o zdolności prawnej w prawie prywatnym. Osoba podlegająca władzy zwierzchnika familijnego nie mogła zatem mieć własnego majątku. W prawie publicznym natomiast *filius familias* mieli zarówno *ius suffragii*, jak i *ius honorum*. Mogli zatem ubiegać się o urzędy państwowe. Podobne stwierdzenie znaleźć można w wypowiedzi Hermogeniana z czwartej księgi *Iuris epitomae* (D. 36,1,14): *nam quod ad ius publicum attinet, non sequitur ius potestatis*. Sytuacja, kiedy ojciec był *homo privatus*, a syn sprawował magistraturę mogła powodować wątpliwości co do pierwszeństwa. Według przekazu Gelliusa (*N.A.* 2,2), jeśli syn pełnił akurat obowiązki urzędowe, ojciec powinien mu ustąpić – zjechać z drogi albo pozwolić zająć miejsce siedzące. W trakcie spotkań towarzyskich lub w zaciszu domowym przeważała *patria potestas* i to syn musiał ustępować ojcu.

Również tutorem osoby niedojrzałej lub kobiety (choć w okresie pryncypatu opieka nad kobietami w praktyce zanikła) mógł zostać mężczyzna *alieni iuris*, co potwierdza fragment *Instytucji* justyniańskich I. 1,14 pr: *Dari autem potest tutor non solum pater familias sed etiam filius familias*. Taka sytuacja była możliwa zarówno w przypadku tuteli testamentowej, jak i *tutela dativa*. Sprawowanie tuteli i kurateli uznawano za obowiązek w prawie publicznym i dlatego *filius*

familias mógł zostać wyznaczony do ich pełnienia (odnośnie syna będącego kuratorem zob. D. 23,2,67,2).

Trudności nastęrczała natomiast kwestia rozliczeń między tutorem *alieni iuris* a pupilem. Do odpowiedzialności można było pociągnąć *pater familias* zawsze z tytułu *actio tutelae de peculio* lub *de in rem verso*, natomiast *in solidum* odpowiadał *pater familias*, jeśli uznał tutelę (*tutelam agnovit*) w przypadku wyznaczenia syna na opiekuna przez pretora (D. 26,1,7). Emancypowany w trakcie sprawowania tuteli *filius familias* nadal sprawował opiekę. Pupil po osiągnięciu dojrzałości mógł w takiej sytuacji wnieść skargę przeciwko tutorowi *in solidum* co do zobowiązań zaciągniętych już po emancypacji, a *in quantum facere potest*, czyli w granicach jego możliwości, co do zobowiązań wcześniejszych, natomiast przeciwko *pater familias* nadal mógł wnieść *actio tutelae de peculio* (D. 27,3,11).

Ad D. 1,6,10

W przypadku orzeczenia obowiązku alimentacyjnego nie domniemywano ojcostwa, w każdym przypadku należało przeprowadzić postępowanie (por. D.25,3,5,8). Obowiązek alimentacyjny dotyczył zarówno dzieci pozostających pod *patria potestas*, jak i emancypowanych (D. 25,3,5,1).

Ad D. 1,6,11

Uznanie dzieci pozamażeńskich nastąpić mogło w drodze *legitimatō* albo przez późniejsze zawarcie przez rodziców *iustum matrimonium*, albo w drodze reskryptu cesarskiego.